До членовете на научното жури,
Институт за държавата и правото
към Българска академия на науките

Р Е Ц Е Н З И Я

от

д-р Люба Г. Панайотова - Чалъкова, доцент по гражданско и семейно право, Ръководител на Катедра по гражданскоправни науки, Юридически факултет, ПУ „Паисий Хилендарски",

в качеството ми на член на научно жури за присъждане на образователната и научна степен „доктор" по: област на висше образование 3.Социални, стопански и правни науки 3.6. Право /гражданско и семейно право /,

Уважаеми членове на научното жури,

Със Заповед № РД – 09 - 111 от 29.11.2018г. на Директора на ИДП към БАН съм определена за външен член на научно жури по процедура за защита на задочен докторант Богдан Русев по докторска програма „Гражданско и семейно право" – шифър 3.6 от Класификатора на областите на висше образование и професионалните направления Право /гражданско и семейно право /. В това си качество представям на вниманието на журито становището си върху научните публикации на докторанта.

I. Биографична и административна справка

Докторант Богдан Русев е роден през 1984г. в гр. София. Завършва Националната гимназия за древни езици и култури „Константин Кирил Философ" през 2003г. А висшето си образование завършва в Юридическия факултет на Софийския университет

през 2008г. Работил е като юрисконсулт в Централното управление и някои от институтите на БАН. От май 2013г. е назначен като старши юрисконсулт в Комисията за предотвратяване и установяване на конфликт на интереси. Богдан Русев има и последователната кариера на съдия – от младши съдия в СГС до съдия в СРС.

От 01.01.2012г. до 31.12.2016г./ с една година удължение на срока от 4 на 5 години/ е задочен докторант в Института за държавата и правото – Секция Гражданскоправни науки. Отчислен е с право на защита на 01.01.2017г.

Докторантът показва висока степен на активност и участие в разнородни дейности и инициативи. Той има и преподавателски опит – бил е хоноруван асистент по дисциплината „Семейно и наследствено право“ в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“. В творческата си автобиография докторантът е посочил свои участия в редица научни конференции, което още веднъж подчертава високата му активност и засилен интерес към научни търсения и изяви от времето на докторантурата и до сега.

Богдан Русев има публикации в различни правни издания, което още веднъж подчертава сериозното му желание за научна работа и за в бъдеще. Той има сериозна езикова подготовка, което е важен атестат за добри проучвания на чужди правни системи. Владее английски, немски и руски езици, изучавал е древните езици латински, старогръцки, старобългарски и др. Всичко това говори за една широка култура и ерудиция, които са много важни в областта на правните изследвания.

За целта на настоящата рецензия ще се подложи на анализ само дисертационния труд и статиите, свързани с него.

II. Бележки по представените научни публикации

1. Научните публикации, които докторант Богдан Русев представя са дисертационен труд на тема „Домашното насилие – понятие и семейноправни аспекти“ и статии във връзка с темата.

В първата част на представената рецензия с предимство ще се направи анализ на дисертационния труд. Цялостното впечатление от монографията е много добро. Става дума за едно сериозно научно изследване, за което докторантът е положил усилия и старание при научното търсене. Дисертацията отговаря на изискванията на чл. 27 от Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав на

Република България. Тя съдържа: Уводна част; четири глави; заключителна част; библиография; декларация за оригиналност. Общият обем на дисертационния труд е 321 страници. Използвани са общо 94 съчинения, от които 72 на български автори и 22 на чужди автори от различни езикови групи.

Още заглавието на дисертацията **„Домашното насилие – понятие и семейноправни аспекти“** очертава сериозни и важни за развитието на правото в широк смисъл въпроси, които са свързани с един нов за българската правна реалност институт. Но заглавието очертава и нещо много съществено, а именно че предмет на изследване пред докторанта ще бъде не само понятието за домашно насилие, а и неговото действие и отражение най-вече в материята на семейното право. В този смисъл може да се говори за важен принос на изследването към българското семейно право. Може с основание да се твърди, че е първото по рода си изследване на домашното насилие в правната ни литература, то внася една по-голяма яснота и задълбоченост по коментираните въпроси.

Амбиция и смелост е проявил докторанта, заемайки се с тази тема, предвид сериозните промени в българското законодателство и все по-ясно видимата ориентация на това законодателство към засилена защита на човешките права. Убедено може да се твърди, че специалната нормативна уредба на домашното насилие е част от една европейска тенденция, при която само уредбата на престъпленията и гражданските деликти вече не е достатъчна. Обществото се нуждае от една разширена защита, от специални мерки и нови понятия. И всичко това е в синхрон с развитието на човека като индивид и ценност сам по себе си, независимо от това дали живее в семейство или не.

Всичко казано изисква добро познаване както на българското законодателство, така и на чуждите образци, от които заимстваме законодателни решения, отчитайки и собствения си опит. Изисква и критичен анализ както на различни правни норми, така и умение за съпоставка между нови и утвърдени в правото ни институти. Всичко това предопределя и избора на докторанта за структура на дисертационното изследване.

Изследването започва с **Уводна част**, в която се очертават основните задачи пред докторанта, които той разпределя за решаване в отделните глави на дисертацията. Този подход е винаги удачен, защото въвежда основните въпроси на изследването,

отговорите на които ще последват в заключителната част на дисертационния труд. Добро впечатление прави това, че домашното насилие е разгледано първо като социален и културологичен феномен, а след това като правен институт. Тук се откроява изводът, че обществото не може и не бива да се дезинтересира от проблемите в частната сфера на хората, а трябва да се опита със съответната грижа и мерки непрекъснато да я подобрява. Приемам, че темата на дисертацията е много социална, правни аспекти обаче не липсват и е въпрос на умение те да бъдат изведени и анализирани. Дисертацията се явява навременно явление предвид засиления обществен дебат, който породи Истанбулската конвенция. Дебат между поддръжниците на „крайния либерализъм“ и консервативно настроените защитници на утвърдените традиции. Тази тема е дълбоко социална, но това не означава, че може да мине и без намесата на правото като основен регулатор на социалните отношения и търсене на справедлив баланс. От тази гледна точка приемам, че дисертацията прави опит за участие в споменатия дебат, но с аргументите на правото. В тази връзка е очертан и обектът на изследване и са посочени целите и методите за това. Основната цел за докторанта е да се опита да даде ясна научна дефиниция на изследваното явление.

В структурно отношение след Уводната част следват четири глави и заключение на дисертацията.

В глава първа докторантът ни запознава със сравнителния и исторически анализ на домашното насилие. Този подход на историческо въвеждане следва да бъде подкрепен, защото без познаване на историческите обстоятелства и съществувалите отношения и нагласи в обществото не може да се определи мястото на института в съвременното българско право, както и бъдещото развитие. Докторантът е очертал накратко домашното насилие по време на римското право, както и по време на феодалното право в средновековна България. Откроени са някои много интересни аспекти от този период, както и от обичайното ни право. Съвсем бегло са споменати буржоазната епоха и по-новата история на България в тази връзка. Приемам, че е преценка на докторанта кои исторически периоди ще включи в своето изследване, но струва ми се за удачно споменаването в историческа перспектива и на законодателството на някои развити европейски държави. Още повече доброто познаване на немски език е предпоставка за представяне например на немския опит по темата. Това само би обогатило работата и би направило връзката със

съвременното европейско право по-плавна. Европейските конвенции и директиви са продукт също на историческо натрупване и опит, дошъл от законодателните решения и практика на развитите европейски страни. Обърнато е специално внимание и на въпросите на хармонизация на уредбата на домашното насилие в рамките на Европейския съюз. Впечатление прави изброяването в глава първа на основните най-важни международни и европейски актове, както и тези от вътрешното право, които засягат въпроси на домашното насилие. Такова изброяване не е много обичайно, но приемам, че в случая цели да внесе една яснота пред читателя относно нормативната база и да улесни справките по конкретни въпроси на дисертацията.

Препоръчвам на докторанта при бъдещо издаване на дисертационния труд по-ясно да отграничи чисто историческото развитие на института от съвременното му правно положение, както и да включи по възможност съвременния немски правен опит. Така изследването би се обогатило и с интересни теоретични съпоставки, в основата на които да стоят и чужди автори и източници. Историческите и сравнително-правни анализи не следва да бъдат самоцелни, а следва да намерят своето продължение като изводи и предложения и в останалите части на дисертацията.

В глава втора са разгледани подробно основните въпроси във връзка с понятието за домашно насилие. Една от важните цели на докторанта е да се опита да изведе дефиниция за домашното насилие, въпреки че, както са казали древните „omnis definitio in iure civili periculosa est“ /всяка дефиниция в гражданското право е опасна/. При домашното насилие има тази характерна особеност, че в него се преплитат елементи както на гражданското право, така и на семейното, на наказателното и административното право. От тази гледна точка докторантът с основание е търсил да назове и отграничи понятието с цел да се улесни правоприлагането.

В т. 1 на глава втора докторантът представя домашното насилие като поведение, което може да бъде под формата на действие, но и на бездействие, както и като комбинация от двете. Дадени са и съответни примери от съдебната практика в тази връзка. Добре е представено виждането за насилието както в гражданското право с цел формиране на волеизявления за сключване на сделки, така и в наказателното право, което носи името принуда. Авторът стига до правилния извод, че насилието в

наказателноправната доктрина има по-широко значение от насилието в гражданското право и повече се приближава до търсената дефиниция за домашно насилие.

В останалите няколко точки на глава втора докторантът последователно се опитва да извлече онези специфични особености на домашното насилие, които да го отграничат от сходни правни явления. В тези специфики се търсят както юридически, така и неюридически белези. Един от неюридическите белези, който обаче е съществен елемент от фактическия състав е именно т.нар. „доминантност“ на насилника над неговата жертва. Според автора ако липсва желанието за доминиране и контролиране не може да се говори за домашно насилие, дори и да има агресия. Правилно акцентът е поставен върху това, че актовете на домашно насилие поставят лицата в положение на зависимост и подчиненост. Домашното насилие обаче следва да бъде санкционирано само в случай, че причинява реални вреди. Според докторанта те могат да бъдат както имуществени, така и неимуществени или и двете. Възможно е да има вероятност да настъпи една вреда, т.е. да става дума за застрашаващо от увреждане поведение.

По въпроса за противоправността докторантът казва на стр. 52, че „в повечето случаи действията, в които се проявява домашното насилие или последиците от него, сами по себе си са противоправни…“От това се стига до извода, че има случаи, в които действията не са противоправни и въпреки това водят до домашно насилие. Има необходимост от малко повече разяснения по този въпрос и примери от практиката. Съгласна съм с другите изтъкнати законодателни несъвършенства – по отношение на глобата по чл. 5, ал. 4 от ЗЗДН, както и по въпроса за кумулиране на юридическа отговорност по чл. 1, ал. 2 ЗЗДН. В тази част на изложението препоръчвам на докторанта като приносен момент да очертае по-ясно домашното насилие като престъпление, като административно нарушение и като трета проявна форма, различна от двете по-горе. От това разграничение ще се стигне и до по-голяма яснота във връзка с въпросите за липсата на необходимост във всички случаи от „криминализация“ на домашното насилие, както и за правилния извод за прилагане на принципа non bis in idem. Освен всичко казано абсолютно подкрепям тезата на докторанта, че не може само въз основа на една декларация да се налагат санкции без ангажирането на повече доказателства. Мерките за подкрепа на

жертвата са нещо различно от санкционирането на насилника, макар и в повечето житейски ситуации те да са свързани.

Интерес представлява и въпросът за домашното насилие като виновно поведение. Докторантът приема виждането за вината така както той е разгледан в наказателното и деликтното право, изключвайки обективното виждане за вината като неполагане на дължима грижа в договорното право. Подкрепям това виждане с една резерва – има случаи на домашно насилие, при които насилникът няма съответното психическо отношение, т.е. няма вина. И въпреки това насилието е факт. Струва ми се удачно докторантът да разграничи отделните хипотези, още повече, че в семейното право се говори за една условна „трета форма“ на вина, която е много по – широка от тази в гражданското и наказателното право. Като препоръка може да се направи съпоставка между вината в наказателното и деликтно право с вината в гражданското право и тази в семейното право, съотнесени към проблема домашно насилие.

Като част от фактическия състав докторантът е включил и елементът домашното насилие да се осъществи против съгласието и желанието на жертвата. В противен случай няма да има противоправност, съответно насилствено поведение. Споделям виждането, че в тези случаи важат човешките презумпции и съответно тежестта на доказване съгласието на жертвата следва да падне върху извършителя на насилието /вж. стр. 67/.

Следващите два елемента на фактическия състав са близки по своя характер, а именно домашното насилие като противоречащо на морала поведение и неговата природа на поведение извън границите на житейски допустимото. Те дори биха могли да се обединят в една по-широка категория. Авторът умело представя житейската променливост и при двата елемента, както и необходимостта от преценка на съда във всеки конкретен случай. По принцип отношението на обществото, както и „прагът на търпимост“ са зависими от схващанията за ненамеса в семейните отношения, за семейна власт и т.н. Житейски допустимото също е доста относително понятие. И макар докторантът изрично да твърди, че според ЗЗДН прилагането на института на реторсията, предвиден в НК, да не е предвидено, то все пак той отчита онези сложни ситуации от живота, когато съдът трябва да отчете и поведението на „жертвата“. Одобрявам тезата, че може и двете страни да се окажат както жертви, така и насилници.

Във връзка с извършителите на домашно насилие авторът е направил предложение за корективно тълкуване на чл. 2, ал. 1 ЗЗДН като изразът „спрямо лица“ да бъде заменен с израза „между лица“, което да внесе по-голяма прецизност в закона. А така също за стеснително тълкуване във връзка с чл. 3 ЗЗДН, защото домашно насилие е възможно не между всички лица в родствени, семейни или фактически връзки, а само между тези от тях, които са изброени изчерпателно в чл. 3, т. 1 – 10 ЗЗДН. Споделям така направените предложения, но специално за първото струва ми се, че и така текстът е достатъчно ясен.

По отношение на точката, която разглежда домашния характер на насилието и съответните връзки между лицата, очертани в закона, имам само едно уточнение към докторанта. Считам, че няма пречка насилие да има и в посока партньор – възходящ, защото са възможни най-различни житейски хипотези и различни възрасти на лицата. От тази гледна точка е житейски по-справедливо нормата на чл. 3, т. 9 да се тълкува разширително. Съгласна съм с направеното предложение от докторанта да има възможност за търсене на защита от домашно насилие и в рамките на партньорства, включително и еднополови двойки.

В глава трета авторът е разгледал подробно и задълбочено видовете домашно насилие. Съгласна съм с тезата, че „всички разновидности на домашното насилие имат относително смесен характер, а в отделни случаи е възможно и тяхното взаимно припокриване или поглъщане“ /стр. 111/. Но усилията на докторанта да ги разгледа последователно и подкрепено със съдебна практика водят до по-голяма яснота и в крайна сметка улесняват правоприлагането. Интерес представляват и дадени конкретни форми на такова насилие /например обрязването при жени и мъже във връзка с физическото насилие и др./.

Специално внимание е обърнато на въпросите на психическото и сексуално домашно насилие – теми, които до скоро бяха табу за българската общественост. Но няма как да останат такива в 21 век и при такова бурно развитие на правото във връзка с човешките права. Всяка теоретична конструкция трябва да се създава не сама за себе си, а за да се видят по-добре интересите, които стоят зад нея. Докторантът правилно е уловил „духа на времето“ и е представил различните модерни виждания и концепции в тази връзка. Ново е виждането, че сексуално

насилие може да има и между съпрузи в рамките на брачния съюз, но в българската съдебна практика се наблюдава рядко по изтъкнати в дисертацията причини. В тази глава заслужават специално внимание въпросите, свързани с домашното насилие по чл. 2, ал. 2 ЗЗДН /психическо насилие върху дете, извършено в негово присъствие/ и малозначителност на домашното насилие. Не споделям виждането, че коментираната презумпция е от вида на необоримите – считам, че трябва да се даде възможност на извършителите в присъствие на дете да оборят това, че за детето са настъпили негативни последици. Във връзка с малозначителността напълно споделям констатациите на докторанта, че трябва да се прилага по аналогия нормата на чл. 9, ал. 2 НК. В противен случай може да се стигне до нежелан законов ефект – от защита на действителни жертви към насаждане на страх от санкции при нормалните граждани, когато възпитават децата си или случайно се разгневят на своите партньори.

В глава четвърта авторът е разгледал подробно аспектите на домашното насилие в семейното право. Въпреки правилното отбелязване, че домашното насилие може да има различни форми в различни дялове на правото, докторантът уместно стеснява полето на изследване само в областта на семейното право. И това решение е основателно, предвид множеството семейноправни въпроси, които повдига домашното насилие. Много добър анализ е направен на домашното насилие в отношенията, свързани с брака /сключване, период на брачен съюз и прекратяване чрез развод/. На второ място е разгледано домашното насилие в рамките на родствените отношения, произхода и отношенията между родители и деца. Глава четвърта завършва с разглеждането на въпросите за домашното насилие при осиновителните отношения, предоставянето на издръжка и отношенията, свързани с настойничеството и попечителството. Много удачно е разрешението отделните въпроси в структурно отношение да бъдат представени по този начин и в тази последователност. Това обогатява читателя и припомня редица важни проблеми от семейното право, които са във връзка, разбира се, и с предмета на дисертацията.

В заключението авторът е синтезирал основните си изводи и тези, направил е и съответните предложения de lege ferenda. Повечето от тези предложения споделям с аргументацията дадена към съответната глава от изложението. Приложен е и списък на използвана литература.

2. Кратки бележки във връзка с публикуваните статии.

По темата на дисертационния труд са извършени редица публикации, които няма да бъдат анализирани обстойно, предвид това, че изводите от повечето от тях са намерили своето логично място в текста на дисертацията. Те се посочват тук само като свидетелство за това, че авторът е работил във времето по отделни по-сложни въпроси на дисертацията и преди нейното написване. Този подход на работа следва да бъде подкрепян. Посочвам следните статии : „Отстраняването на извършителя на домашното насилие от съвместно обитаваното жилище и правото му на собственост върху същото“, Сборник „Научни трудове на Института за държавата и правото“, т. VIII от 2013г; „Представлява ли домашно насилие административното нарушение по чл. 47 от Закона за народната просвета“, сборник „Научни трудове на института за държавата и правото“, т. X от 2015г; „ Същност на икономическото насилие по смисъла на чл. 2, ал. 1 от закона за защита от домашното насилие“, сборник „Актуални проблеми на частното право“ от Научна конференция в памет на проф. Траян Лялев, Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград, 2015г; „Отношението на децата към религията“, списание „Правна мисъл“, бр. 2/2018г.

III. Заключение

В заключение, независимо от направените по-горе критични бележки и предложения, цялостното впечатление от научната дейност и активност на докторант Богдан Русев е изцяло положително. Дисертационният труд отговаря на изискванията на чл. 6 от Закона за развитие на академичния състав в Република България и на чл. 27 от Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав в Република България, представлява принос в науката и решава важни теоретични проблеми. Това ми дава основание да считам убедено пред научното жури, че Богдан Русев е достоен за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

Подпис :

/доц. д-р Люба Панайотова – Чалъкова/

София, 23.02.2019 г.